

# PRIMERJAVA RAZUMEVANJA DVOJČIČEV IN PODOBNIH STRUKTUR PRI TOPORIŠIČU IN NEMŠKIH FRAZEOLGIH

Urška Valencič Arh

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.7:811.112.2'373.7

V prispevku obravnavamo objavo Jožeta Toporišiča o dvojčičih in podobnih frazeoloških zgradbah v slovenščini iz leta 1996, ki je izšla v *Slavistični reviji* 44/3. Prikazano primerjamo tako s Toporišičevim člankom *Zwillings- und ähnliche Strukturen im Slowenischen* v zborniku *Europhras* iz leta 1995 kot tudi s tipologijami najpomembnejših teoretikov v tedanji germanistični frazeologiji, Wolfganga Fleischerja (1982) in Haralda Burgerja (Burger, Buhofer, Sialm 1982).

frazemi, dvojčiči, frazeološke zgradbe, zvočni liki, kontrastivna primerjava

The paper discusses the article by Jože Toporišič addressing binomial and similar phraseological units in Slovene that appeared in *Slavistična revija* 44/3 in 1996. The analysis presents a comparison with Toporišič's article *Zwillings- und ähnliche Strukturen im Slowenischen* in the 1995 *Europhras Proceedings*, as well as with the typologies of the most important phraseologists of the time: Wolfgang Fleischer (1982) and Harald Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982).

phraseological units, binomials, phraseological formations, sound figures, contrastive comparison

## 1 Uvod

Dvojčiči so frazeološke enote, ki jih poleg večbesednosti, ustaljene oblike in neizpeljivosti pomena iz pomena posameznih frazeoloških sestavin opredeljuje modelna zgradba po določenem vzorcu: dve besedi iste besedne vrste ali dve isti besedi sta povezani z veznikom ali predlogom v *parno formulo* (prim. Burger 2015: 55). V pričujočem prispevku smo se osredotočili na raziskavo Jožeta Toporišiča, opisano v članku z naslovom *Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini*. Članek je izšel leta 1996 v *Slavistični reviji* (Toporišič 1996). V nemščini je leta 1998 v zborniku konference *Europhras*, ki je potekala v Gradcu leta 1995, izšel Toporišičev članek z naslovom *Zwillings- und ähnliche Strukturen im Slowenischen*. Ker je primerjava obeh člankov pokazala, da gre za povsem enako besedilo, domnevamo, da gre za prevod prvega članka, in zato smo v naši raziskavi upoštevali zgolj slovenski izvirnik ter ga primerjali z raziskavami iz dveh temeljnih del v tedanji nemški frazeologiji: *Handbuch der Phraseologie* (Burger, Buhofer, Sialm 1982) in *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache* (Fleischer 1982).<sup>1</sup> Toporišičev koncept

<sup>1</sup> Med prve frazeološke raziskave v nemščini je zagotovo treba prištevati tudi delo *Idiomatik des Deutschen*, ki ga je leta 1973 objavil Harald Burger. Ker ga Toporišič (1996) v svojem članku ne navaja v seznamu literature, smo ga v naši primerjavi upoštevali le deloma.

predstavljanja dvojčičev v slovenščini smo prepoznavali in primerjali na podlagi naslednjih vsebin:

- (a) terminologija
- (b) definicija
- (c) značilnosti in zgledi
- (č) primerjava z drugojezičnimi tvorbami.

## 2 Terminologija

Za Toporišičev izraz *dvojčiči*, ki se je v slovenski frazeološki tradiciji najbolj ustalil, obstajajo v nemški in angleški frazeološki teoriji različna poimenovanja: *Paarformeln* (Burger 1973: 42), *Zwillingsformeln* (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 37), *phraseologische Wortpaare* (Fleischer 1982: 111), *sprichwörtliche Formeln, binomials* (Malkiel 1959, povzeto po Norrick 2007: 308). Burger, ki je v monografiji iz leta 1973 med prvimi nemškimi jezikoslovci uporabil izraz *Paarformeln*, se je približno deset let kasneje odločil za izraz *Zwillingsformeln* ter ob tem zapisal, da se izraz bolj uporablja v etnografiji in narodopisju, medtem ko je izraz *Paarformeln* pogostejši v pravnem jeziku (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 37). Fleischer je leta 1982 za »frazelogizirane besedne pare« (Fleischer 1982: 111) uporabil izraz *phraseologische Wortpaare* ter v oklepaju dodal izraza *Paarformeln* in *Zwillingsformeln*. V naslednji razpredelnici predstavljamo poimenovanja v tedanjem obdobju.

**Tabela 1:** Pregled različnih poimenovanj

Burger (1973)	Burger, Buhofer, Sialm (1982)	Fleischer (1982)	Toporišič (1992)	Toporišič (1996)	Toporišič (1998)
Paarformeln	Zwillingsformeln	phraseologische Wortpaare	dvojčki parne stalne besedne zveze	dvojčiči dvojčični obrazci likovni figuralni frazeologemi binarne oblike	Zwillingsformeln

Kot lahko vidimo, je Toporišič kalkiral nemško terminologijo in uporabil izraza *dvojčiči* oz. *dvojčični obrazci*. V nadaljevanju raziskave je uporabil tudi izraz »likovni (figuralni) frazeologemi« (Toporišič 1996: 269), kasneje tudi »binarne oblike« (prav tam: 276). V *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992: 33) je za označevanje dvojčičev uporabil izraz *dvojček* in podal obrazložitev, da so to »[...] parne stalne besedne zveze tipa *črno in belo, življenje ali smrt*«.

### 3 Definicija

Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 37) je v svoji definiciji, ki jo je ponazoril z zgledoma *klipp und klar* ter *Schulter an Schulter*, izpostavil dve značilnosti stalnih besednih zvez, ki jih imenujemo dvojčiči: (a) dve različni besedi iste besedne vrste povezuje veznik ali nič in opredeljuje bolj ali manj ustaljen besedni red ter (b) dve identični besedi povezuje veznik ali predlog. Fleischer (1982: 111) je pripisoval *frazeološkimi besednim parom* tipično strukturo, ki je sestavljena iz besed enake besedne vrste in je povezana z vezniki, med katerimi je najpogostejši *und*, sledijo *weder ... noch, oder*, lahko pa tudi z veznikom *in*. Stabilno strukturo in nespremenljiv vrstni red imajo tudi stalne besedne zveze, ki so motivirane in niso idiomatične. Toporišičev definicijski opis je podoben Burgerjevi in Fleischerjevi razlagi. Iz dveh citatov lahko razberemo, da je dvojčiče uvrščal med frazeološke tvorbe, ki so sestavljene iz več delov in so (tudi) figuralni frazem: »Dvojčiči so frazeološke tvorbe, sestojče iz dveh (tudi treh ali štirih) delov.« in »Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe (strukture) so mi likovni (figuralni) frazeologemi, ki jih imenujejo [...] dvojčični obrazci« (Toporišič 1996: 269). Za razliko od obeh nemških jezikoslovcev v začetnem opisu ni posebej izpostavljaj povezovalnih členov besedne zveze, torej veznikov in predlogov ali nič, čeprav je v nadaljevanju veliko razmišljanja namenil prav njim.

### 4 Značilnosti in zgledi

Pri Burgerju (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 38) lahko najdemo eksplicitno omenjeni dve skupini dvojčičev: večjo skupino, ki jo s semantičnega vidika prištevamo med modelne strukture, in manjšo skupino dvojčičev, ki so bolj idiomatične narave in jih lahko prištevamo med metaforične stalne besedne zveze. Fleischer (1982: 112) je za skupino neidiomatičnih besednih parov (*nichtidiomatische Wortpaare*) poudaril, da imajo stabilno strukturo, nastopajo v vseh besednih vrstah, in za skupino frazeologiziranih besednih parov (*phraseologisierte Wortpaare*) dodal, da lahko prevzamejo vlogo ustreznih stavčnih členov. Toporišič (1996: 269) ni omenjal posebnih razlik na semantični ravni, morda se ji je najbolj približal z izrazom »likovni (figuralni) frazeologemi«. Na oblikovni ravni je Toporišič razlikoval tri skupine dvojčičev:

1. dvojčiče s ponovitvijo dane besede,
2. dvojčiče z različnimi besedami,
3. dvojčiče z zvočnimi liki.

V prvi skupini podvojitev v stalnih besednih zvezah dvojčičev je najprej navedel različne besedne vrste, npr. samostalnik (*ti ti*),<sup>2</sup> pridevnik (*grd grd*), glagol (*beži beži*) idr., ki jim je pripisal stopnjevalno vrednost v primerjavi z enostavnimi besedami in poudaril oblikovno značilnost pisanja brez vejice. Naslednjo stopnjevalno obliko teh obrazcev je ugotovil za prislovne, pridevniške (*bel prebel*) in povedkovniške besede (*čudo prečudo*). Pri prirednih ponovitvah prevzamejo vlogo veznega člena vezniki, npr. *in (tisoči in tisoči)*, ali več predlogov (*z ramo ob rami*), pri podrednih ponovitvah

<sup>2</sup> Zgled v slovenščini povzemamo po Toporišiču (1996), razen v primerih, kjer je to posebej poudarjeno.

nastopa isti samostalnik, a morda v drugem sklonu (*dan za dnem, človek proti človeku*). V nemščini stalnost dvojčičev potrjuje sklonska oblika druge samostalniške sestavine, kar je Fleischer (1982: 112) ponazoril z zgledom *des Grund und Bodens*. Nadalje je omenil tvorbe s sestavinami, ki so v semantičnem razmerju sopomenskosti (*nikoli in nikdar*). Toporišič (1996: 270) je posebej izpostavil dvojčič tipa *s pà*. Z zgledom *Jánež pà Janez* je ponazoril različne funkcije glede na sobesedilo: v poučarjenem pomenu dobi dvojčič pomen 'Janez gotovo', v drugem besedilu pa lahko izraža ironijo ('Janez nikakor'). Stopnjevanje izražajo tudi podredni primeri, kot so *norec nori, bel prebel*. Samostalnik v jedru spremlja bodisi pridevnik istega korena bodisi pridevniško priponsko obrazilo (*trapa trapasta*), lahko pa istokorenski pridevnik (*bedak bedasti*) zamenja tudi sopomenska prвина (*bedak neumni*). Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 38) stalne zveze dveh identičnih besed razen v definiciji ni posebej omenjal. Fleischer (1982: 114) je identične besede v dvojčičih navedel v zgledih posebnega tipa zvez, pri katerih posamezne sestavine ne povezuje priredni veznik *und*, ampak drugi vezniki oz. predlogi, npr. *Tür an Tür, Hand in Hand, von Ort zu Ort*.

V drugi skupini dvojčičev, ki jih sestavljajo sestavine iz različnih besed, je Toporišič izpostavil najpogostejši veznik *in* (*pa in ter* sta redkejša) ter protipomenskost, npr. *mlad – star, resnica – laž* ali predpanske tvorbe *srečen – nesrečen* idr. Pogost povezovalc protipomenk je v slovenščini *ne – ne* (*ne krop ne voda*), včasih to vlogo prevzame *niti – niti*. Nemški ustrezní veznik slovenskemu zgledu je *weder – noch*, ki ga je navedel tudi Fleischer (1982: 114) v zgledu *weder gehauen noch gestochen*. Toporišič (1996: 271) je svojo ugotovitev o tem, da je za dvojčiče s sestavinama, ki se »protistavita z vezalnim *in*«, značilno, da se na prvo mesto postavi ugodnejša ali pogostejša sestavina, podkrepil s primeri *poleti in pozimi, dobro in slabo*. Premeñjavanje je ugotavljal pri brezvezno povezanih sestavinah vrste *tik tak, pika poka, lari fari* (prim. Toporišič 1996: 271). Parni besedi sta lahko tudi različnega spola: *bratje in sestre, konj in kobila*. Za nemščino podobnih ugotovitev nismo zasledili. Fleischer (1982: 112) je poleg sopomenskosti (*null und nichtig*) pisal tudi o protipomenskih sestavinah v posameznih zgledih (*Für und Wider, das Kommen und Gehen*) in omenil usklajenost semantičnih značilnosti pri posameznih sestavinah. Povsem na koncu je Fleischer (prav tam: 114) kot posebno skupino izpostavil dvojčiče, ki jih ne povezuje priredni veznik *und* ter se razlikujejo od ostalih obravnavanih strukturnih tipov.

V tretjo skupino so uvrščeni dvojčiči z zvočnimi liki, kot so rima, aliteracija, asonanca. V Toporišičevem korpusu je najpogostejše rimanje (*vik pa krik, hočeš nočeš*), sledita aliteriranje (*slej ko prej, brez konca in kraja*) in asoniranje (*ne tič ne miš*). »Včasih bi lahko celo govorili o liku [...] protialiteracije, kakor v primeru *hrušč in trušč*.« (Toporišič 1996: 273) Tudi Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982) in Fleischer (1982) sta omenila *poetične elemente* z asonanco ali rimo (*Lug und Trug*), ki je po Burgerju (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 38) priljubljeno stilistično sredstvo pri ustvarjalcih reklamnih besedil. Fleischer (1982: 112) je ugotovil, da prav rimanje opozarja na nekdanjo vlogo dvojčičev v pravnem jeziku, ki se je iz preteklosti ohranilo v ustnem izročilu.

Toporišič nikjer ni posebej poudaril posameznih funkcij frazeoloških enot tipa dvojčiči, temveč jih je sproti obrazložil glede na posamezne zglede, kot so na primer stopnjevalna vrednost nasproti enostavni besedi (Toporišič 1996: 269) ali stilistično poudarjanje ironije (prav tam: 270). Podobno je tudi Fleischer (1982: 112) navajal različne funkcije dvojčičnih struktur glede na njihovo rabo v sobesedilu, pri čemer gre lahko za stopnjevanje, izpostavljanje določenih značilnosti ali stilističnih odtenkov (*Nuancierung*), izražanje figurativnosti v pomenu ene izmed sestavin.

Glede na število sestavin imamo v slovenščini tudi *trojčiče* ali *četverčiče*. Čeprav je po Toporišiču (1996: 273–274) trojčičev, sploh pa četverčičev, v slovenskem jeziku malo, jih je razdelil v različne tipe: navaden tip (*ne dež ne burja ne mraz; prišel, videl, zmagal*), čista ponovitev (*ha ha ha*), z zgradbo x y y (*tra la la*), onomatopejski (*juhuhu*),<sup>3</sup> s premeno samoglasnikov i a o (*bim bam bom*). Tudi v nemščini je njihovo število zelo skromno. Ob tem je Burger (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 38) razmišljal, da je število elementov, ki tvori *formule* tipa dvojčiči, odvisno od ritmičnih in strukturnih danosti posameznega jezika, ter podal zanimiv podatek, da je v kitajščini pogost pojav frazeoloških četverčičev.

Binarne oblike so tudi prostostavčne povedi, ki jih povezuje rima (*Dobrota je sirota*), ali priredni stavki protivne vrste, ki so večinoma brez veznika (*Leta tečejo, nič ne rečejo*). Redkejšje so podredne vrste (*Konec dober; vse dobro*). Posebna vrsta pretvorbe priredja so podredne povedi tipa *Kdor čaka, dočaka* < 'Čakal je in dočakal'. Sestavine so lahko povezane z enakostjo (*kakor – tako*) ali z nasprotjem (*dobljeno – zgubljeno*).

## 5 Primerjava z drugojezičnimi tvorbami

Avtor je primerjal slovenske dvojčiče najprej z nemščino. Izbrani korpus obsega skupaj 73 tvorb iz dveh publikacij: 44 dvojčičev Fleischerja (1982: 111–115) in 29 Burgerja (Burger, Buhofer, Sialm 1982: 409–422). Kot je razvidno iz navedbe literature, se je pri navajanju ustreznice v slovenščini oprl na tri slovarje: Cigale 1860, Pavlica 1960 in Pleteršnik 1894/1895. Pri izboru tujejezičnih dvojčičev si je Toporišič prizadeval navesti takšne tvorbe, ki imajo ustreznice v slovenščini, četudi niso vedno ekvivalentne, saj je veliko primerov, »ko jezika hodita vsak svojo pot« (Toporišič 1996: 275). Ugotovil je, da se dvojčiči, ki se ujemajo v obeh jezikih, ujemajo v zgradbi (*für und wieder – za in proti, Hand in Hand – z roko v roki*).<sup>4</sup> Nekateri so prešli v oba jezika iz istega vira, na primer iz svetega pisma (*od Poncija do Pilata*). Ob razmišljanju, ali bi lahko z gotovostjo dokazali, da so bile besedne zveze prevzemni prevodi, je namignil, da so jih »naši puristi kot nemške poskušali pregnati« (prav tam: 276) in navedel primera *oko v oko, ramo ob rami*. Pri ugotavljanju kontrastivnih razlik in podobnosti se je posvetil predvsem razlikam:

<sup>3</sup> Toporišič v navedenih primerih trojčičev ne izpostavlja enobesednosti: »Prav tako onomatopejski so še *juhuhu* (Plet. 'tako se vriska'), *rompompom* (SSKJ 'posnema glas bobna ali glas pri udarjanju, trkanju', izraža tudi 'grožnjo, nejevoljo')« (Toporišič 1996: 273).

<sup>4</sup> Toporišič navaja tudi star. *roko v roki*.

- v uporabi predlogov (*vom Regen in die Traufe kommen* – priti z dežja pod kap),
- v besednem redu (*Tag und Nacht* – noč in dan),<sup>5</sup>
- v eni sestavini (*Hals über Kopf* – na vrat na nos),
- v številu (*ganz Auge und Ohr* – same oči in ušesa),
- v sestavinski zgradbi z istim pomenom (*mit Ach und Krach Kopf* – z jokom in stokom, *Gift und Galle spucken* – bruhati ogenj in žveplo).

Na podlagi zelo kratke predstavitve le treh primerov slovenskih dvojčičev in primerjave z italijanskimi ustreznici, ki je temeljila na gradivu avtorice Dioimine Fabjan Bajc, je Toporišič ugotovil, da so razlike med obema jezicoma večje, a ob tem tudi poudaril, da bi bila končna sodba analize preuranjena zaradi premalo primerov.

## 6 Sklep

Toporišič se je ob preučevanju posebnega tipa frazeoloških enot, ki jih je v slovenščini poimenoval dvojčiči, opiral na tedanjo frazeološko teorijo na nemškem področju in dognanja prenesel na slovensko gradivo. S svojim pogledom na jezik je postavil mnoge smernice v slovenskem prostoru, še posebej na strukturni ravni, hkrati pa znanstveno gradivo podkrepil s številnimi zgledi, ki so še danes izziv in spodbuda za mnoga razmišljanja.

## Literatura

- BURGER, Harald, 1973: *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer.
- BURGER, Harald, 2015: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- BURGER, Harald, BUHOFER, Annelis, SIALM, Ambos, 1982: *Handbuch der Phraseologie*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- CIGALE, Matej, 1860: *Deutsch-slowenisches Wörterbuch, A–L, M–Z*. Laibach: J. Blasnik.
- FABJAN BAJC, Diomina, 1995: *Dve muhi na en mah. Slovensko-italijanski frazeološki slovar*. Gorica: Mohorjeva družba.
- FLEISCHER, Wolfgang, 1982: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut Leipzig.
- NORRICK, Neal R., 2007: Set phrases and humor. Harald Burger idr. (ur.): *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 302–308.
- PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih. Rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza*. Ljubljana: DZS.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894/1895: *Slovensko-nemški slovar, A–O, P–Ž*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1996: Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini. *Slavistična revija* 44/3. 269–279.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1998: Zwillings- und ähnliche Strukturen im Slowenischen. Wolfgang Eismann (ur.): *Europhras 95. Europäische Phraseologie im Vergleich. Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer. 793–806.

<sup>5</sup> V slovenščini ima besedna zveza *dan in noč* v rabi z istim pomenom tudi varianta *noč in dan*. Nemška ustreznica *Tag und Nacht* ima samo eno obliko in spada po Burgerju (1973: 43) med dvojčiče z nespremenljivim besednim redom (*irreversible Paarformeln*).